

ภูมิปัญญาท้องถิ่นกับการส่งเสริมความมั่นคงและอธิปไตยทางอาหาร:

กรณีศึกษาชุมชนปกากะญอ จังหวัดเชียงใหม่*

LOCAL WISDOM IN PROMOTING FOOD SECURITY AND SOVEREIGNTY:

A CASE STUDY OF PGA K'NYAU COMMUNITY IN CHIANG MAI PROVINCE

บานจิตร์ สายรอกำ¹, ศุภลักษณ์ ล้อมลาย^{2*}Banjit Sairokham¹, Supalucsana Lomlai^{2*}¹สถาบันวิจัยพหุศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ เชียงใหม่ ประเทศไทย¹Multidisciplinary Research Institute, Chiang Mai University, Chiang Mai, Thailand²วิทยาลัยสหวิทยาการ มหาวิทยาลัยพายัพ เชียงใหม่ ประเทศไทย²Interdisciplinary Studies College, Payap University, Chiang Mai, Thailand

*Corresponding author E-mail: lucklifesuthep@gmail.com

บทคัดย่อ

บทความนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อการศึกษา 1) ภูมิปัญญาท้องถิ่น ปัญหาความมั่นคงทางอาหารและอธิปไตยทางอาหาร 2) วิเคราะห์ศักยภาพภูมิปัญญาในการส่งเสริมความมั่นคงและอธิปไตยทางอาหาร และ 3) ผลของการส่งเสริมอาชีพที่อนุรักษ์ภูมิปัญญาท้องถิ่นต่อความมั่นคงและอธิปไตยทางอาหารของชุมชน ปกากะญอ จังหวัดเชียงใหม่ การวิจัยนี้ใช้วิธีวิจัยแบบผสมผสานระหว่างการวิจัยเชิงคุณภาพกับการวิจัยแบบมีส่วนร่วมกับผู้ให้ข้อมูลหลัก 53 คน และกลุ่มตัวอย่าง 113 คน ทั้งหมดคัดเลือกแบบเจาะจง เครื่องมือที่ใช้เก็บรวบรวมข้อมูล คือ แบบสัมภาษณ์เชิงลึก แนวคำถามสนทนากลุ่ม และแบบบันทึกการสังเกตแบบมีส่วนร่วม และวิเคราะห์ด้วยการวิเคราะห์เนื้อหา ผลการวิจัยพบว่า 1) ชุมชนปกากะญอมีภูมิปัญญาท้องถิ่นสำคัญ 7 ประการ คือ การทำไร่หมุนเวียนและการจัดการที่ดินทำกิน การเก็บรักษาเมล็ดพันธุ์ การใช้ประโยชน์จากป่าและการดูแลรักษาป่า การแลกเปลี่ยนและแบ่งปันอาหาร ความรู้ในการประกอบอาหาร การแปรรูปอาหาร และการใช้พืชสมุนไพร พบปัญหาความมั่นคงทางอาหารในทุกมิติและอธิปไตยทางอาหารในทุกองค์ประกอบ 2) ภาพรวมของภูมิปัญญาท้องถิ่นมีศักยภาพในบทบาทการส่งเสริมความมั่นคงและอธิปไตยทางอาหารให้แก่ชุมชนปกากะญอได้ และ 3) ผลการส่งเสริมอาชีพ ได้แก่ การปลูกหญ้าแฝก การเลี้ยงสัตว์ และการแปรรูปผลิตภัณฑ์พืชท้องถิ่นโดยบูรณาการภูมิปัญญาท้องถิ่น ซึ่งส่งเสริมความมั่นคงและอธิปไตยทางอาหารและนำไปสู่การพัฒนาที่ยั่งยืนแก่ชุมชนปกากะญอ นอกจากนี้ การวิจัยยังชี้ให้เห็นว่าการมีส่วนร่วมของคนในชุมชนปกากะญอเป็นปัจจัยสำคัญที่ช่วยให้การอนุรักษ์และสืบทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นประสบความสำเร็จและยั่งยืน

คำสำคัญ: ศักยภาพของภูมิปัญญาท้องถิ่น, ความมั่นคงทางอาหาร, อธิปไตยทางอาหาร, ชุมชนปกากะญอ

Abstract

This article aims 1) To study local wisdom, food security, and food sovereignty issues, 2) To analyze the potential of wisdom in promoting food security and sovereignty, and 3) To examine

* Received December 21, 2024; Revised January 10, 2025; Accepted January 16, 2025

the effects of occupational promotion preserving local wisdom on food security and sovereignty of the Pga K'Nyau community in Chiang Mai province. This research uses a mixed-method approach, integrating qualitative and participatory research, with purposively selected 53 key informants and 113 samples. The data collection tools were in-depth interviews, focus group discussion questions, and participatory observation records. The data were analyzed by content analysis. The research found that 1) The Pga K'Nyau community has seven remarkable local pearls of wisdom consisting of crop rotation and land management, seed preservation, forest utilization and conservation, food exchange and sharing, cooking knowledge sharing, food processing, and herbal application. 2) The local wisdom potentially plays a role in food security promotion and sovereignty for the Pga K'Nyau community. and 3) The career promotion results, including vetiver grass planting, animal husbandry, and processing of local plant products by integrating local wisdom, promoted food security and sovereignty, leading to sustainable development for the Pga K'Nyau community. In addition, the research indicates that the participation of the Pga K'Nyau community is an essential factor that helps the conservation and inheritance of local wisdom to be successful and sustainable.

Keywords: Local Wisdom Potential, Food Security, Food Sovereignty, Pga K'Nyau Community

บทนำ

ด้านความมั่นคงทางอาหาร เป็นประเด็นสำคัญที่ส่งผลต่อความเป็นอยู่และสุขภาพของประชากรโลก เนื่องจากอาหารเป็นปัจจัยพื้นฐานในการดำรงชีวิตของมนุษย์ แต่ถ้าไม่มีความมั่นคงจะนำไปสู่ภาวะขาดแคลนอาหาร และทุพโภชนาการจนส่งผลกระทบต่อสุขภาพ พัฒนาการทางร่างกายและสติปัญญา โดยเฉพาะในเด็กและกลุ่มเปราะบาง (Choukr-Allah, R. & Ragab, R., 2023) ทั้งนี้ ความมั่นคงทางอาหารนั้นพิจารณาจาก 4 มิติ ได้แก่ ความพอเพียงด้านอาหาร คือ การผลิตที่เพียงพอต่อความต้องการ การเข้าถึงอาหาร คือ เข้าถึงอาหารที่มีคุณภาพอย่างเพียงพอ เสถียรภาพของระบบอาหาร คือ ความยั่งยืนของระบบอาหารในระยะยาว และการใช้ประโยชน์จากอาหาร คือ บริโภคอย่างมีประสิทธิภาพและคุ้มค่า (Denning, G., 2023) นอกจากนี้ยังต้องพิจารณาควบคู่ไปกับด้านอธิปไตยทางอาหารที่เน้นสิทธิของชุมชนในการกำหนดระบบอาหารของตนเอง ประกอบด้วย 4 องค์ประกอบ คือ สิทธิในการเข้าถึงทรัพยากรการผลิตอาหาร เช่น ดิน น้ำ และทรัพยากรอื่น เป็นต้น การผลิตอาหารในท้องถิ่น คือ ชุมชนสามารถควบคุมการผลิตและการจัดการอาหารได้ดียิ่งขึ้น ความยั่งยืน และการดูแลสิ่งแวดล้อม คือ ชุมชนมีทรัพยากรใช้สนับสนุนการผลิตได้อย่างต่อเนื่อง และเป็นธรรมทางอาหาร คือ ทุกคนในชุมชนสามารถเข้าถึงอาหารที่มีคุณภาพและเพียงพอ (Gundogdu, A. S., 2023) อย่างไรก็ตาม การสร้างระบบอาหารที่ยั่งยืนและเป็นธรรมโดยคำนึงถึงทั้งความมั่นคงทางอาหารและอธิปไตยทางอาหารนั้น จะช่วยให้ประชากรสามารถเข้าถึงอาหารที่มีคุณภาพ เพียงพอต่อการดำรงชีวิตอย่างมีสุขภาพดี และมีศักยภาพในการพัฒนาตนเองได้อย่างเต็มที่ ทั้งนี้ หากชุมชนได้รับการส่งเสริมทั้งสองด้านจะช่วยให้สามารถพัฒนาระบบอาหารที่ยั่งยืนและเป็นธรรมได้ในระยะยาว (Chappell, M. J. et al., 2013) ดังผลสำเร็จด้านความมั่นคงและอธิปไตยทางอาหารในชุมชนของตำบลหนองสนธิ อำเภोजอมพระ จังหวัดสุรินทร์ ที่ได้รับการส่งเสริมการทำเกษตรอินทรีย์จากองค์การบริหารส่วนตำบล ช่วยสร้างระบบอาหารปลอดภัยตลอดห่วงโซ่ ตั้งแต่การผลิต การกระจายจนถึงผู้บริโภค เป็นต้นแบบของการพัฒนาระบบอาหารที่ยั่งยืนและเป็นธรรมในระยะยาว (สำนักงานกองทุนสนับสนุนการสร้างเสริมสุขภาพ, 2565)

ภูมิปัญญาท้องถิ่นมีบทบาทสำคัญอย่างยิ่งในการส่งเสริมความมั่นคงทางอาหารและอธิปไตยทางอาหาร โดยเฉพาะในชุมชนที่ยังคงพึ่งพิงทรัพยากรธรรมชาติและการเกษตร เนื่องจากเป็นองค์ความรู้และวิถีปฏิบัติที่สืบทอดมาจากบรรพบุรุษที่มีความสำคัญในการจัดการทรัพยากร อาหาร และการผลิตอย่างยั่งยืน (Choukr-Allah, R. & Ragab, R., 2023); (Gundogdu, A. S., 2023) ได้ถูกนำไปประยุกต์ใช้ครอบคลุมทั้งกระบวนการผลิต การจัดการ การแปรรูป และการเก็บรักษาอาหารให้สอดคล้องกับวิถีชีวิตของชุมชน ภายใต้ปฏิทินแบบดั้งเดิมในการกำหนดเวลาเพาะปลูก การเลือกพันธุ์พืชและพันธุ์สัตว์ที่เหมาะสมกับสภาพแวดล้อม การจัดการน้ำ และการใช้สมุนไพรในการถนอมอาหาร (Choukr-Allah, R. & Ragab, R., 2023); (Rajah, A., 2008) ทั้งนี้ ภูมิปัญญาท้องถิ่นนั้นเป็นรากฐานสำคัญที่ช่วยให้ชุมชนสามารถปรับตัวและรับมือกับความเปลี่ยนแปลงต่าง ๆ ทั้งด้านสังคม เศรษฐกิจ และสิ่งแวดล้อม (Denning, G., 2023) การส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่นจึงสำคัญในการสร้างระบบอาหารที่ยั่งยืนและช่วยลดความเสี่ยงทางเศรษฐกิจ แก่เกษตรกร (Chappell, M. J. et al., 2013) ด้วยเหตุนี้ การวิเคราะห์ศักยภาพและการจัดการความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่นของชุมชนในบริบทความมั่นคงและอธิปไตยทางอาหาร จึงมีส่วนสำคัญต่อการพัฒนาชุมชนอย่างยั่งยืน (นิชมณ ภมร และพัชรีย์ ตันติวิภาวิน, 2563) อีกทั้ง เป็นการสืบทอดองค์ความรู้การเพาะปลูกแบบดั้งเดิม ถ้าหากมีการจัดการทรัพยากรอย่างเหมาะสมก็จะช่วยลดการพึ่งพาปัจจัยภายนอกและส่งเสริมความยั่งยืนในระยะยาวได้เป็นอย่างดี (FAO, et al., 2021) ซึ่งสอดคล้องกับทฤษฎีทุนทางวัฒนธรรมของ Pierre Bourdieu (Griswold, W., 2012) โดยเฉพาะในบริบทของกลุ่มชาติพันธุ์ปกากะญอที่ใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นในการจัดการทรัพยากรผ่านการทำไร่หมุนเวียน (วัชร ศรีเมืองมูล และคณะ, 2564) เมื่อมีการจัดการความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่นอย่างเป็นระบบแล้วปรากฏว่าประสบความสำเร็จให้แก่ชุมชนปกากะญอทั้งในด้านความมั่นคงและอธิปไตยทางอาหาร การเสริมสร้างทักษะและอาชีพในเกษตรกรรมและการผลิตสินค้าท้องถิ่น (นพรัตน์ ไชยชนะ และวีระวัฒน์ อุดมทรัพย์, 2562) ตามแนวคิดของ Nonaka, I. & Takeuchi, H. ที่แนะนำให้การเปลี่ยนความรู้เฉพาะ (Tacit Knowledge) ไปเป็นความรู้ชัดเจน (Explicit Knowledge) เพื่อสร้างนวัตกรรมและถ่ายทอดองค์ความรู้สู่คนรุ่นใหม่ (Nonaka, I. & Takeuchi, H., 1995) ซึ่งถ้าหากการบูรณาการองค์ความรู้ท้องถิ่นเข้ากับการพัฒนาอย่างยั่งยืนผ่านการมีส่วนร่วมของชุมชนในการกำหนดนโยบายและการจัดการระบบอาหารก็จะช่วยนำไปสู่การสร้างความมั่นคงและส่งเสริมอธิปไตยทางอาหารอย่างแท้จริง (สุพจน์ เกษนคร และคณะ, 2566) สอดคล้องกับ Chappell, M. J. et al. ที่เสนอว่าการพัฒนาที่ยั่งยืนต้องอาศัยภูมิปัญญาท้องถิ่นและการมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ (Chappell, M. J. et al., 2013)

จากที่กล่าวถึงข้างต้น แสดงให้เห็นว่าภูมิปัญญาท้องถิ่นของชุมชนชาติพันธุ์ โดยเฉพาะชุมชน ปกากะญอ เป็นศักยภาพที่สำคัญในการเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชนผ่านองค์ความรู้ที่ได้รับการสั่งสมมาอย่างยาวนาน ตัวอย่างที่โดดเด่น คือ ระบบการทำไร่หมุนเวียน ที่พบว่า มีการจัดการพื้นที่อย่างเป็นระบบ มีการกำหนดช่วงเวลาพักฟื้นของดินและการปลูกพืชหลากหลายชนิดในพื้นที่เดียวกัน จึงช่วยรักษาความอุดมสมบูรณ์ของดินและความหลากหลายทางชีวภาพ นอกเหนือจากนั้น ยังมีพิธีกรรมเชิงวัฒนธรรม เช่น การเลี้ยงผีไร่และการบวชป่า ก็ถูกใช้เป็นกลไกสำคัญในการควบคุมการใช้ทรัพยากรธรรมชาติอย่างยั่งยืน (Wongvan, M. & Amnuay-ngemtr, S., 2018); (Rajah, A., 2008) นอกจากนี้ ชุมชนปกากะญอยังใช้ภูมิปัญญาด้านการทอผ้า การจักสาน และการแปรรูปผลิตภัณฑ์จากทรัพยากรในชุมชนเพื่อสร้างรายได้และเพิ่มมูลค่าผลิตภัณฑ์ ซึ่งสนับสนุนการพึ่งพาตนเองและการพัฒนาความมั่นคงทางอาหารผ่านระบบการผลิตที่หลากหลาย อาทิ การปลูกข้าว พืชผัก สมุนไพร และการเก็บหาของป่า ช่วยให้ชุมชนมีอาหารเพียงพอตลอดปีและควบคุมอธิปไตยทางอาหารของตนเอง (นพรัตน์ ไชยชนะ และวีระวัฒน์ อุดมทรัพย์, 2562) การถ่ายทอดภูมิปัญญาเหล่านี้สู่คนรุ่นใหม่ยังช่วยเสริมสร้างความภาคภูมิใจในอัตลักษณ์วัฒนธรรมและความยั่งยืนของชุมชน ซึ่งเป็นรากฐานสำคัญของการพัฒนาที่สมดุลระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ (Rajah, A., 2008) ดังนั้น การฟื้นฟูศักยภาพของภูมิปัญญาท้องถิ่นจะช่วยให้ชุมชนปกากะญอสามารถเผชิญกับอุปสรรคด้านความมั่นคงทางอาหารและการสร้างรายได้อย่างยั่งยืนในอนาคต

บ้านแม่เกิบ อำเภออมก๋อย จังหวัดเชียงใหม่ เป็นชุมชนปากเกะญอที่มีวิถีชีวิตผูกพันกับธรรมชาติและป่าไม้ อาศัยภูมิปัญญาท้องถิ่นในการสร้างความมั่นคงทางอาหารผ่านการทำเกษตรพื้นบ้านแบบหมุนเวียนและการอนุรักษ์ ป่าชุมชน จากการสัมภาษณ์ผู้นำชุมชน พบว่า ชุมชนประสบปัญหาด้านการดำรงชีพอันเนื่องจากการเปลี่ยนแปลง สภาพภูมิอากาศ ระบบเศรษฐกิจทุนนิยม และการขาดการสนับสนุนด้านสาธารณูปโภคจากภาครัฐ ราษฎรส่วนใหญ่ ทำไร่หมุนเวียนและเลี้ยงสัตว์เพื่อยังชีพในพื้นที่จำกัดภายในเขตป่าสงวน แม้จะมีความพยายามจากภาครัฐและ เอกชนในการพัฒนาชุมชน แต่ยังคงขาดการบูรณาการและความต่อเนื่อง สะท้อนให้เห็นปัญหาความมั่นคงทางอาหาร และอธิปไตยทางอาหารที่เชื่อมโยงกับการใช้ทรัพยากรธรรมชาติ การอนุรักษ์พันธุ์พืชท้องถิ่น และความเหลื่อมล้ำ ทางเศรษฐกิจ ผู้วิจัยจึงมุ่งศึกษาบทบาทของภูมิปัญญาท้องถิ่นในการสร้างความมั่นคงทางอาหารและ อธิปไตย ทางอาหาร รวมถึงผลของการส่งเสริมอาชีพที่สนับสนุนการอนุรักษ์ภูมิปัญญาท้องถิ่นที่ช่วยเสริมสร้างความมั่นคง ทางอาหารที่สอดคล้องกับวิถีชีวิตชุมชนและสนับสนุนเป้าหมายการพัฒนาที่ยั่งยืน (SDGs) ทั้งในระดับชุมชน สังคม และระดับชาติ ที่มุ่งการจัดความยากจน ส่งเสริมสุขภาพและความเป็นอยู่ที่ดี ตลอดจนการอนุรักษ์ทรัพยากร ธรรมชาติอย่างยั่งยืน

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อศึกษาภูมิปัญญาท้องถิ่นของชุมชนปากเกะญอและปัญหาความมั่นคงทางอาหารและอธิปไตยทางอาหาร
2. เพื่อวิเคราะห์ศักยภาพของภูมิปัญญาท้องถิ่นในบทบาทการส่งเสริมความมั่นคงทางอาหารและอธิปไตยทางอาหารแก่ชุมชนปากเกะญอ
3. เพื่อศึกษาผลการส่งเสริมอาชีพที่สนับสนุนการอนุรักษ์และส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่นต่อความมั่นคงและอธิปไตยทางอาหารของชุมชนปากเกะญอ

วิธีดำเนินการวิจัย

1. วิธีวิจัย การวิจัยครั้งนี้ใช้วิธีวิจัยแบบผสมผสาน (Mixed Methods Research) โดยบูรณาการวิธีการเชิงคุณภาพกับการวิจัยแบบมีส่วนร่วม (Participatory Action Research) เพื่อส่งเสริมอาชีพที่ใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นในการเสริมสร้างความมั่นคงและอธิปไตยทางอาหาร
2. ขั้นตอนการวิจัย ประกอบด้วย สามขั้นตอน คือ ขั้นตอนแรก ทำการศึกษาข้อมูลพื้นฐานและทุนทางสังคมในพื้นที่ เกี่ยวกับการสำรวจภูมิปัญญาท้องถิ่น ปัญหาความมั่นคงทางอาหาร ปัญหาอธิปไตยทางอาหารด้วยการสัมภาษณ์เชิงลึกและการจัดเวทีสนทนากลุ่มจากกลุ่มเป้าหมาย ขั้นตอนที่สอง เป็นการวิเคราะห์ศักยภาพภูมิปัญญาท้องถิ่นในการส่งเสริมความมั่นคงและอธิปไตยทางอาหาร โดยใช้ข้อมูลจากขั้นตอนแรกและข้อมูลจากการสังเกตการณ์ในชุมชนมาใช้วิเคราะห์เนื้อหา ขั้นตอนที่สาม ทำการออกแบบและดำเนินกิจกรรมส่งเสริมอาชีพที่สอดคล้องกับการอนุรักษ์ภูมิปัญญาท้องถิ่น ผ่านการอบรมเชิงปฏิบัติการด้านการปลูกหญ้าแฝก การแปรรูปผลิตภัณฑ์จากพืชพื้นบ้าน และการเลี้ยงสัตว์ เพื่อเสริมสร้างความมั่นคงทางอาหารและสร้างรายได้ในอนาคตให้แก่กลุ่มตัวอย่างและทำการสังเกตแบบมีส่วนร่วม
3. ประชากร กลุ่มตัวอย่างและกลุ่มผู้ให้ข้อมูลหลัก มีดังนี้ 1) ประชากร คือ ราษฎรในชุมชนปากเกะญอ บ้านแม่เกิบ อำเภออมก๋อย จังหวัดเชียงใหม่ จำนวน 191 คน จาก 51 ครอบครัว 2) กลุ่มตัวอย่าง คือ หัวหน้าครัวเรือน 51 คน แม่บ้าน 20 คน ผู้สูงอายุ 10 คน เด็กนักเรียน 30 คน และครูในศูนย์การเรียนรู้ชุมชน 2 คน รวม 113 คน ได้มาจากการสุ่มตัวอย่างแบบเจาะจง และ 3) กลุ่มผู้ให้ข้อมูลหลัก คือ หัวหน้าครัวเรือน 51 คน และครูในศูนย์การเรียนรู้ชุมชน 2 คน รวม 53 คน ได้มาจากการสุ่มตัวอย่างแบบเจาะจง

4. เครื่องมือวิจัย ประกอบด้วย 1) แบบสัมภาษณ์เชิงลึก 2) แนวคำถามการสนทนากลุ่ม และ 3) แบบบันทึกการสังเกตอย่างมีส่วนร่วม ที่สร้างขึ้นโดยเริ่มจากการทบทวนวรรณกรรมที่เกี่ยวข้องให้เข้าใจแนวคิด ทฤษฎี และองค์ความรู้ที่เกี่ยวข้องให้ครอบคลุมและนำไปกำหนดโครงสร้างแต่ละเครื่องมือวิจัยให้สามารถเก็บรวบรวมข้อมูลได้ตรงตามวัตถุประสงค์การวิจัย จากนั้นนำร่างเครื่องมือวิจัยไปตรวจคุณภาพด้วยดัชนีความสอดคล้อง (IOC) กับผู้เชี่ยวชาญ 3 ท่าน ทุกข้อคำถาม/ประเด็นการสังเกต มีค่าระหว่าง 0.60 - 1.00

5. การเก็บรวบรวมข้อมูล ดำเนินการผ่าน 3 วิธีหลัก คือ 1) การสัมภาษณ์เชิงลึกกลุ่มผู้ให้ข้อมูลหลัก ครอบครัวประเด็นทางเศรษฐกิจ สังคม และภูมิปัญญาท้องถิ่น 2) การสนทนากลุ่ม (Focus Group Discussion) กับกลุ่มผู้ให้ข้อมูลหลัก เพื่อแลกเปลี่ยนความคิดเห็นเกี่ยวกับภูมิปัญญาท้องถิ่น ปัญหาความมั่นคงทางอาหารและอุปโภคบริโภคทางอาหาร และ 3) การสังเกตการณ์แบบมีส่วนร่วมในกิจกรรมส่งเสริมอาชีพ โดยบันทึกพฤติกรรมและปฏิสัมพันธ์ที่สะท้อนถึงการอนุรักษ์และส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่น ในขณะที่ผู้วิจัยทำหน้าที่ส่งเสริมอาชีพแก่ชุมชน

6. การวิเคราะห์ข้อมูลด้วยการวิเคราะห์เนื้อหา (Content Analysis) โดยเริ่มจากการถอดคำสัมภาษณ์ การสนทนากลุ่มและการสังเกตอย่างมีส่วนร่วม จากนั้นจัดระเบียบและกำหนดรหัสพื้นฐานและรหัสเชื่อมโยงเพื่อจัดกลุ่มประเด็นที่สัมพันธ์กันนำมาสร้างเป็นประเด็นหลักที่สะท้อนองค์ประกอบสำคัญตามวัตถุประสงค์การวิจัย และใช้การตรวจสอบสามเส้าเพื่อยืนยันความถูกต้อง

ผลการวิจัย

1. ผลการศึกษาภูมิปัญญาท้องถิ่น ปัญหาความมั่นคงทางอาหารและอุปโภคบริโภคทางอาหารของชุมชนปากเกะญอ

ผลการศึกษาพบว่า ชุมชนปากเกะญอ มีภูมิปัญญาท้องถิ่นสำคัญ 7 ประการ คือ 1) การทำไร่หมุนเวียนและการจัดการที่ดินทำกิน ครอบคลุมการปลูกข้าวไร่ การปลูกพืชหลากหลายชนิด และการเลี้ยงสัตว์ ที่ช่วยให้ครัวเรือนมีอาหารเพียงพอ แต่การที่ชุมชนตั้งอยู่บนพื้นที่สูงท่ามกลางความเสี่ยงจากภัยธรรมชาติ สภาพอากาศแปรปรวน และการเปลี่ยนแปลงของระบบนิเวศส่งผลกระทบต่อความมั่นคงทางอาหารทำให้สมาชิกในชุมชนต้องพึ่งพาการรับจ้างแลกข้าวหรือซื้อข้าวเพิ่มเติม 2) การเก็บรักษาเมล็ดพันธุ์ มีกระบวนการเก็บรักษาเมล็ดพันธุ์พืชพื้นเมืองด้วยวิธีดั้งเดิม คือ ทำการผึ่งให้แห้งแล้วห่อด้วยผ้าและธูปเทียนเพื่อป้องกันแมลงและเก็บไว้ในภาชนะปลูกในฤดูกาลถัดไป ช่วยสร้างความมั่นคงทางอาหารในระยะยาว 3) การใช้ประโยชน์จากป่าและการดูแลรักษาป่า ด้านอาหาร ยา และเครื่องนุ่งห่ม รวมถึงการดูแลรักษาผ่านความเชื่อและพิธีกรรม แสดงถึงความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนกับป่า 4) การแลกเปลี่ยนและแบ่งปันอาหาร รวมถึงเมล็ดพันธุ์พืชด้วย ที่แบ่งปันกันระหว่างครัวเรือน ทำให้ชุมชนสามารถเข้าถึงอาหารอย่างทั่วถึง 5) ความรู้ในการประกอบอาหาร ด้วยการนำพืชพื้นบ้านมาประกอบอาหารได้หลากหลายเมนู ช่วยให้ได้รับสารอาหารที่จำเป็นต่อร่างกายและทำให้มีสุขภาพดี 6) ภูมิปัญญาในการแปรรูปอาหาร เป็นความรู้ที่สืบทอดมาเกี่ยวกับการนำพืชสมุนไพรและพืชพื้นเมืองไปแปรรูปเป็นอาหาร ช่วยเพิ่มมูลค่าและยืดอายุการเก็บรักษา และ 7) การใช้พืชสมุนไพร เช่น ขมิ้น ใบมะกรูด ใบชะพลู เป็นต้น เป็นความรู้ในการใช้พืชสมุนไพร เพื่อรักษาโรคและส่งเสริมสุขภาพ ส่งผลต่อการใช้ประโยชน์จากอาหารและเสริมสร้างสุขภาพของคนในชุมชน ด้านปัญหาความมั่นคงทางอาหารของชุมชนปากเกะญอ แต่ละมิติ พบว่า 1) ความเพียงพอด้านอาหาร แม้ส่วนใหญ่จะปลูกข้าวเพื่อบริโภคในครัวเรือนเป็นหลัก แต่ผลผลิตไม่เพียงพอต่อการใช้ในครัวเรือนถึงร้อยละ 84.21 จึงต้องหาทางออกด้วยการทำงานรับจ้างแลกข้าวหรือซื้อข้าวสารเพิ่ม 2) การเข้าถึงอาหาร การที่ชุมชนอยู่ในพื้นที่ห่างไกลทุรกันดาร การคมนาคมไม่สะดวกโดยเฉพาะในฤดูฝน ทำให้การเข้าถึงอาหารจากภายนอกได้ค่อนข้างยากและแพงหรือทำให้ขาดแคลนอาหารโดยเฉพาะประเภทโปรตีน 3) เสถียรภาพของระบบอาหาร การพึ่งพาการทำไร่หมุนเวียนและการเก็บหาอาหารจากป่ามีความเสี่ยงจากภัยธรรมชาติ สภาพอากาศแปรปรวน และการเปลี่ยนแปลงของระบบนิเวศ

ส่วนการเลี้ยงสัตว์ก็มักประสบปัญหาโรคระบาด ทำให้การผลิตอาหารได้ไม่เพียงพอต่อความต้องการ ส่งผลกระทบต่อความมั่นคงทางอาหารในระยะยาว และ 4) การใช้ประโยชน์จากอาหาร พบความขาดแคลนอาหารโปรตีนส่งผลให้เด็กนักเรียนในชุมชนมีภาวะทุพโภชนาการ กระทั่งต่อสุขภาพ และการเรียนรู้ ส่วนประชาชนยังขาดความรู้ในการใช้ประโยชน์จากพืชท้องถิ่น ส่งผลต่อโอกาสสร้างรายได้และความมั่นคงทางอาหาร และปัญหาอธิปไตยทางอาหารแยกตามองค์ประกอบ พบว่า 1) ด้านสิทธิในการเข้าถึงทรัพยากรการผลิตอาหาร ชุมชนประสบปัญหาการขาดเอกสารสิทธิในที่ดิน ขาดแคลนที่ดินทำกิน และมีข้อจำกัดทางกฎหมายและนโยบายรัฐจนเป็นอุปสรรคต่อการใช้ประโยชน์ที่ดินและการเข้าถึงทรัพยากรที่เกี่ยวข้อง 2) ด้านการผลิตอาหารในท้องถิ่น ชุมชนเผชิญกับปัญหาการพึ่งพาเมล็ดพันธุ์จากภายนอก การขาดความรู้และทักษะการทำการเกษตร และการขาดการสนับสนุนที่เพียงพอจากภาครัฐที่ส่งผลต่อผลผลิต และความหลากหลายทางอาหาร 3) ด้านความยั่งยืนและการดูแลสิ่งแวดล้อม ประสบปัญหาการบุกรุกพื้นที่ป่า การใช้สารเคมีในการเกษตร และภัยธรรมชาติ ที่ส่งผลกระทบต่อทรัพยากรในการผลิตอาหารและความมั่นคงทางอาหารในระยะยาว และ 4) ด้านความเป็นธรรมทางอาหาร ชุมชนเผชิญกับความเหลื่อมล้ำในการเข้าถึงอาหารที่มีคุณภาพและเพียงพอ รวมถึงการขาดโอกาสในการเข้าถึงตลาด ซึ่งเป็นอุปสรรคต่อการสร้างรายได้และการเข้าถึงอาหารที่หลากหลาย

ภาพที่ 1 การเก็บรวบรวมข้อมูลด้วยการสัมภาษณ์เชิงลึกและการจัดเวทีสนทนากลุ่ม

2. ผลการวิเคราะห์ศักยภาพของภูมิปัญญาท้องถิ่นในบทบาทการส่งเสริมความมั่นคงทางอาหารและอธิปไตยทางอาหารแก่ชุมชน

ผลการวิเคราะห์ศักยภาพของภูมิปัญญาท้องถิ่นในบทบาทการส่งเสริมความมั่นคงทางอาหารและอธิปไตยทางอาหาร พบว่า ภูมิปัญญาท้องถิ่นของชุมชนปกากะญอผ่านบทบาทสำคัญในการส่งเสริมให้เกิดความมั่นคงทางอาหารในทุกมิติ และอธิปไตยทางอาหารในทุกองค์ประกอบ ถึงแม้ว่าแต่ละภูมิปัญญาท้องถิ่นอาจมีบทบาทในการส่งเสริมความมั่นคงทางอาหารได้ไม่ครบทุกมิติและอธิปไตยทางอาหารได้ไม่ครบทุกองค์ประกอบ ดังแสดงในตารางที่ 1 แต่โดยภาพรวมทั้ง 7 ภูมิปัญญาท้องถิ่นสามารถร่วมกันแสดงศักยภาพในบทบาทการส่งเสริมความมั่นคงและอธิปไตยทางอาหารได้ครบถ้วนทุกมิติและทุกองค์ประกอบ

ตารางที่ 1 ศักยภาพภูมิปัญญาท้องถิ่นต่อบทบาทการส่งเสริมความมั่นคงทางและอธิปไตยทางอาหาร

ภูมิปัญญาท้องถิ่น	ความมั่นคงทางอาหาร	อธิปไตยทางอาหาร
การทำไร่หมุนเวียนและการจัดการที่ดินทำกิน	- ความพอเพียงด้านอาหาร - การเข้าถึงอาหาร - เสถียรภาพของระบบอาหาร	- สิทธิในการเข้าถึงทรัพยากรการผลิตอาหาร - การผลิตอาหารในท้องถิ่น - ความยั่งยืนและการดูแลสิ่งแวดล้อม
การเก็บรักษาเมล็ดพันธุ์	- ความพอเพียงด้านอาหาร - เสถียรภาพของระบบอาหาร	- การผลิตอาหารในท้องถิ่น

ตารางที่ 1 ศักยภาพภูมิปัญญาท้องถิ่นต่อบทบาทการส่งเสริมความมั่นคงทางและอธิปไตยทางอาหาร (ต่อ)

ภูมิปัญญาท้องถิ่น	ความมั่นคงทางอาหาร	อธิปไตยทางอาหาร
การใช้ประโยชน์จากป่าและการดูแลรักษาป่า	- ความพอเพียงด้านอาหาร - การเข้าถึงอาหาร - เสถียรภาพของระบบอาหาร	- สิทธิในการเข้าถึงทรัพยากรการผลิตอาหาร - การผลิตอาหารในท้องถิ่น - ความยั่งยืนและการดูแลสิ่งแวดล้อม
การแลกเปลี่ยนและแบ่งปันอาหาร	- การเข้าถึงอาหาร	- ความเป็นธรรมทางอาหาร
ความรู้ในการประกอบอาหาร	- การใช้ประโยชน์จากอาหาร	- การผลิตอาหารในท้องถิ่น
การแปรรูปอาหาร	- การเข้าถึงอาหาร - การใช้ประโยชน์จากอาหาร - เสถียรภาพของระบบอาหาร	- การผลิตอาหารในท้องถิ่น
การใช้พืชสมุนไพร	- การใช้ประโยชน์จากอาหาร	การผลิตอาหารในท้องถิ่น

3. ผลการส่งเสริมอาชีพที่สนับสนุนการอนุรักษ์และส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่นต่อความมั่นคงและอธิปไตยทางอาหารของชุมชน

ผลการส่งเสริมอาชีพให้แก่ชุมชนปากเกาะญอ พบว่า การปลูกหญ้าแฝกบนพื้นที่ลาดชันช่วยป้องกันการพังทลายของดินและสามารถเพาะปลูกได้อย่างต่อเนื่อง การเลี้ยงสัตว์เป็นการนำทรัพยากรท้องถิ่นมาใช้ที่ช่วยเพิ่มความมั่นคงทางอาหาร คือ การเลี้ยงไก่โดยใช้วัสดุและอาหารจากธรรมชาติ การเลี้ยงปลาในบ่อน้ำเกลือแบบพารา และการเลี้ยงกบในบ่อดิน ซึ่งจะช่วยเพิ่มแหล่งอาหารแล้ว ยังสามารถสร้างอาชีพและรายได้ให้กับชุมชน รวมถึงช่วยอนุรักษ์พันธุ์สัตว์ในท้องถิ่นอีกทางหนึ่งด้วย สุดท้าย การแปรรูปผลิตภัณฑ์จากพืชท้องถิ่น คือ การทำน้ำพริกและชาจากผักอีหลิน (*Isodon ternifolius*) ที่มีอยู่มากในชุมชน โดยผักชนิดนี้มีสรรพคุณด้านจุลินทรีย์หลายชนิดและอนุมูลอิสระ (กิจกรรมส่งเสริมอาชีพ ในภาพที่ 2) นอกจากช่วยสร้างรายได้เสริมให้กลุ่มแม่บ้านแล้ว ยังเป็นการใช้ประโยชน์จากพืชสมุนไพรและเพิ่มการเข้าถึงอาหารที่มีคุณค่าทางโภชนาการในชุมชน การวิเคราะห์ผลการส่งเสริมอาชีพ พบว่า เป็นการอนุรักษ์ภูมิปัญญาท้องถิ่นอย่างมีส่วนร่วมช่วยส่งเสริมความมั่นคงและอธิปไตยทางอาหารให้ชุมชน ดังแสดงในตารางที่ 2 และผู้ให้ข้อมูลหลักมีทัศนคติสนับสนุนผลการวิเคราะห์ดังกล่าว

ตารางที่ 2 ผลการส่งเสริมอาชีพต่อการส่งเสริมความมั่นคงและอธิปไตยทางอาหาร

อาชีพที่ส่งเสริม	ภูมิปัญญาท้องถิ่น	ความมั่นคงทางอาหาร	อธิปไตยทางอาหาร
การปลูกหญ้าแฝก	1	3, 4	1, 2, 3
การเลี้ยงไก่	4, 5	1, 2, 4	1, 2
การเลี้ยงปลา/เลี้ยงกบ	3, 2	1, 2, 4	1, 2, 3
การแปรรูปผลิตภัณฑ์จากผักอีหลิน	6, 7	1, 2, 4	2, 3, 4

หมายเหตุ: ตัวเลขในตาราง แปลผลดังนี้ ภูมิปัญญาท้องถิ่น 1 คือ การทำไร่หมุนเวียนและการจัดการที่ดินทำกิน, 2 คือ การเก็บรักษาเมล็ดพันธุ์, 3 คือ การใช้ประโยชน์จากป่าและการดูแลรักษาป่า, 4 คือ การแลกเปลี่ยนและแบ่งปันอาหาร, 5 คือ ความรู้ในการประกอบอาหาร, 6 คือ ภูมิปัญญาในการแปรรูปอาหาร และ 7 คือ การใช้พืชสมุนไพร ความมั่นคงทางอาหาร 1 คือ มิติความเพียงพอด้านอาหาร, 2 คือ มิติการเข้าถึงอาหาร, 3 คือ มิติเสถียรภาพของระบบอาหาร และ 4 คือ มิติการใช้ประโยชน์จากอาหาร และอธิปไตยทางอาหาร 1 คือ องค์ประกอบด้านสิทธิในการเข้าถึงทรัพยากรการผลิตอาหาร, 2 คือ องค์ประกอบด้านการผลิตอาหารในท้องถิ่น, 3 คือ องค์ประกอบด้านความยั่งยืนและการดูแลสิ่งแวดล้อม และ 4 คือ องค์ประกอบด้วยด้านความเป็นธรรมทางอาหาร

ภาพที่ 2 กิจกรรมส่งเสริมอาชีพ (ปลูกหญ้าแฝก เตรียมบ่อเลี้ยงปลา กบ และแปรรูปผลิตภัณฑ์จากพืชท้องถิ่น)

อภิปรายผล

1. ภูมิปัญญาท้องถิ่น ปัญหาความมั่นคงทางอาหารและอธิปไตยทางอาหารของชุมชนปากเอะญอ

ผลการวิจัยพบว่า ชุมชนปากเอะญอมีภูมิปัญญาท้องถิ่นสำคัญ 7 ประการ ที่ช่วยส่งเสริมความมั่นคงทางอาหารตามหลักการพึ่งพาตนเองและการใช้ทรัพยากรท้องถิ่นอย่างยั่งยืน โดยเฉพาะการทำไร่มุขเวียนและการจัดการที่ดินทำกิน ซึ่งสะท้อนถึงความสำคัญของภูมิปัญญาท้องถิ่นในการสร้างความมั่นคงทางอาหารและการปรับตัวต่อการเปลี่ยนแปลงสิ่งแวดล้อม และช่วยให้ชุมชนสามารถพึ่งพาตนเองและรักษาความหลากหลายทางชีวภาพได้อย่างยั่งยืน (Chappell, M. J. et al., 2013) แต่ชุมชนปากเอะญอยังเผชิญกับปัญหาความมั่นคงทางอาหารและอธิปไตยทางอาหาร สะท้อนว่ายังมีปัญหาในการพึ่งพาตนเองด้านอาหาร คือ

ปัญหาความมั่นคงทางอาหารของชุมชน แต่ละมิติ คือ 1) มิติความพอเพียงด้านอาหาร คือ ได้ผลผลิตข้าวไม่เพียงพอต่อการบริโภค สอดคล้องกับงานของ นพรัตน์ ไชยชนะ และวีระวัฒน์ อุดมทรัพย์ โดยให้เหตุผลว่าเกิดจากข้อจำกัดด้านกฎหมายป่าไม้ (นพรัตน์ ไชยชนะ และวีระวัฒน์ อุดมทรัพย์, 2562) 2) มิติการเข้าถึงอาหาร คือ ชุมชนอยู่ห่างไกลและการคมนาคมไม่สะดวกโดยเฉพาะฤดูฝนทำให้ต้องพึ่งตลาดภายนอก สอดคล้องกับวัชรศรีเมืองมูล และคณะ และเห็นว่าเป็นปัญหาเชิงโครงสร้างที่สำคัญที่เกิดจากการเปลี่ยนแปลงวิถีการผลิตดั้งเดิมสู่ระบบเกษตรกรรมเชิงพาณิชย์ (วัชรศรีเมืองมูล และคณะ, 2564) 3) มิติเสถียรภาพของระบบอาหาร คือ การที่ชุมชนพึ่งพาการทำไร่มุขเวียนและการเก็บหาอาหารจากป่ามีความเสี่ยงจากภัยธรรมชาติและเปลี่ยนแปลงของระบบนิเวศ สอดคล้องกับการวิจัยของ วัชรศรีมูล และคณะ รวมถึงเห็นเป็นผลมาจากนโยบายรัฐ (วัชรศรีเมืองมูล และคณะ, 2564) และ 4) มิติการใช้ประโยชน์จากอาหาร คือ เด็กนักเรียนขาดสารอาหารประเภทโปรตีนและไขมันขาดความรู้การใช้ประโยชน์จากพืชท้องถิ่น ปัญหาดังกล่าวสามารถอธิบายผ่านความเชื่อมโยงระหว่างปัจจัยทางเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรม ที่มาจากข้อจำกัดเชิงโครงสร้างเป็นเงื่อนไขที่ทำให้ชุมชนขาดพันธุ์ขาดโอกาสในการเข้าถึงทรัพยากรและบริการที่จำเป็น ส่งผลให้เกิดวงจรความยากจนและการพึ่งพาเกษตรกรรมที่ไม่ยั่งยืน นอกจากนี้ ความไม่เท่าเทียมในการกระจายทรัพยากรยังขัดขวางการพัฒนาคุณภาพชีวิตในระยะยาว (Chappell, M. J. et al., 2013); (นพรัตน์ ไชยชนะ และวีระวัฒน์ อุดมทรัพย์, 2562) ส่วนปัญหาอธิปไตยทางอาหารของชุมชนแต่ละองค์ประกอบ คือ 1) ด้านสิทธิในการเข้าถึงทรัพยากรการผลิตอาหาร เพราะที่ดินทำกินไม่มีเอกสารสิทธิ์ พื้นที่มีจำกัดและถูกจำกัดการใช้จากกฎหมาย สอดคล้องกับงานของศยามล เจริญรัตน์ พบว่า ชาวกะเหรี่ยงถูกจำกัดสิทธิในการเข้าถึงทรัพยากรในชุมชนเนื่องจากนโยบายของรัฐและกฎหมายป่าไม้ (ศยามล เจริญรัตน์, 2557) 2) ด้านการผลิตอาหารในท้องถิ่น คือ ประสพปัญหาการพึ่งพาปัจจัยการผลิตจากภายนอก ขาดความรู้และการสนับสนุนด้านการเกษตรจากภาครัฐ สอดคล้องกับงานวิจัยที่ชี้ว่าชุมชนขาดพันธุ์ในพื้นที่สูงมักเผชิญข้อจำกัดทางทรัพยากรและแรงสนับสนุนจากรัฐ ส่งผลให้เกิดการพึ่งพาภายนอกที่มากขึ้น (วัชรศรีเมืองมูล และคณะ, 2564) 3) ความยั่งยืนและการดูแลสิ่งแวดล้อม คือ ปัญหาการบุกรุกป่า การใช้สารเคมีเกษตร และภัยธรรมชาติส่งผลต่อความมั่นคงทาง

อาหารระยะยาว สอดคล้องกับการศึกษาของ นพรัตน์ ไชยชนะ และวีระวัฒน์ อุดมทรัพย์ ที่พบว่า มีความพยายามในการรักษาความยั่งยืนแต่กลับพบการบุกรุกพื้นที่ป่าและการใช้สารเคมีที่มาจากนโยบายรัฐและการไม่เข้าใจวิถีชีวิตของกลุ่มชาติพันธุ์ (นพรัตน์ ไชยชนะ และวีระวัฒน์ อุดมทรัพย์, 2562) 4) ความเป็นธรรมทางอาหาร พบความเหลื่อมล้ำในการเข้าถึงอาหารและขาดโอกาสในการเข้าถึงตลาด ซึ่งเป็นผลมาจากกฎหมายป่าไม้ที่เข้มงวดจนเกิดข้อจำกัดด้านการบริโภคและการสร้างรายได้แม้พยายามพึ่งพาตลาดภายนอกก็ยังเข้าถึงได้ยาก (นพรัตน์ ไชยชนะ และวีระวัฒน์ อุดมทรัพย์, 2562); (สยามล เจริญรัตน์, 2557) นอกจากนี้ Rajah, A.; Claeys, P. ชี้ให้เห็นว่าส่วนหนึ่งมาจากความเปราะบางของระบบอาหารในชุมชนกะเหรี่ยงกับความสัมพันธ์ด้านการรักษาเอกลักษณ์ทางด้านวัฒนธรรม (โดยเฉพาะพิธีกรรมทางความเชื่อ) ทำให้จัดการทรัพยากรในท้องถิ่น ถดถอย จนนำไปสู่ความไม่มั่นคงทางอาหารและการสูญเสียอธิปไตยทางอาหารในที่สุด (Rajah, A., 2008); (Claeys, P., 2013)

อย่างไรก็ตามแม้ชุมชนปกากะญอมีภูมิปัญญาท้องถิ่น 7 ประการ ทศนะของ Pierre Bourdieu เห็นว่านี่คือ ทุนทางวัฒนธรรมที่สะท้อนความรู้และประสบการณ์ที่สั่งสมมา แต่การที่ชุมชนยังเผชิญปัญหาความมั่นคงและอธิปไตยทางอาหาร นั้นเพราะทุนดังกล่าวมีการกระจายตัวไม่เท่าเทียมในชุมชนเป็นผลมาจากเอกสารสิทธิที่ดิน ข้อจำกัดการใช้ประโยชน์จากป่า และการพึ่งพาส่งผลผลิตพันธุ์ภายนอก ท่ามกลางการรุกคืบของระบบอาหารสมัยใหม่

2. ศักยภาพของภูมิปัญญาท้องถิ่นในบทบาทการส่งเสริมความมั่นคงทางอาหารและอธิปไตยทางอาหารแก่ชุมชน

ผลการวิจัย สะท้อนให้เห็นว่าภูมิปัญญาท้องถิ่นทั้ง 7 ประการ ในชุมชนปกากะญอมีศักยภาพในการส่งเสริมความมั่นคงทางอาหารและอธิปไตยทางอาหาร แม้ภูมิปัญญาแต่ละประเภทอาจมีข้อจำกัดในบางมิติ การผนวกรวมภูมิปัญญาเหล่านี้กลับสร้างผลลัพธ์ที่ครบถ้วนทุกมิติและองค์ประกอบ โดยแสดงถึงการเกื้อหนุนกันในลักษณะองค์รวม ข้อมูลนี้สอดคล้องกับการใช้หลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงเพื่อเสริมความเข้มแข็งในชุมชน (สุพจน์ เกษนคร และคณะ, 2566) และการผสมผสานความรู้จากวัฒนธรรมกับวิธีการผลิตแบบดั้งเดิมเพื่อสร้างความสมดุล (สยามล เจริญรัตน์, 2557) รวมถึงแนวคิดการพัฒนาที่ยั่งยืนที่เน้นการอนุรักษ์ภูมิปัญญาและประยุกต์ใช้ในบริบทปัจจุบัน (ภาณุวัฒน์ ภักดิ์วงศ์, 2561) แสดงให้เห็นว่าการผนวกรวมความรู้ท้องถิ่นช่วยเสริมสร้างความยั่งยืนด้านอาหารในทุกมิติ สอดคล้องกับกรณีภูมิปัญญาท้องถิ่นของชุมชนกะเหรี่ยงในจังหวัดกาญจนบุรีและจังหวัดเชียงใหม่และชุมชนลัวะในจังหวัดน่านที่มีความหลากหลายแต่มีบทบาทเกื้อหนุนซึ่งกันและกันในการสร้างความมั่นคงทางอาหารให้แก่ชุมชน (Rajah, A., 2008); (วัชร ศรีเมืองมูล และคณะ, 2564) เป็นการสะท้อนให้เห็นภูมิปัญญาท้องถิ่นที่หลากหลายเมื่อผสมผสานกันภายใต้การควบคุมระบบการผลิตและการจัดการทรัพยากรด้วยตนเองของชุมชนจะมีความสำคัญในการส่งเสริมทั้งความมั่นคงทางอาหารและอธิปไตยทางอาหาร ดังนั้น การวิเคราะห์ศักยภาพภูมิปัญญาท้องถิ่นเพื่อนำไปใช้ในการส่งเสริมความมั่นคงและอธิปไตยทางอาหาร จึงมีส่วนสำคัญต่อการพัฒนาชุมชนปกากะญอให้เกิดความยั่งยืนได้ (นิชมน ภมร และพัชรี ตันติวิภาวิน, 2563)

การผสมผสานภูมิปัญญาท้องถิ่นซึ่งเป็นทุนทางวัฒนธรรมตามแนวคิดของ Pierre Bourdieu เป็นการช่วยเสริมอธิปไตยทางอาหารผ่านการสืบทอดความรู้ด้านการเกษตรและการจัดการทรัพยากร โดยชุมชนควบคุมระบบอาหารด้วยตนเองเพื่อสร้างความมั่นคงและพึ่งพาตนเอง (สุพจน์ เกษนคร และคณะ, 2566) สอดคล้องกับหลักการ La Via Campesina ที่ส่งเสริมสิทธิในการจัดการอาหารของชุมชน (Claeys, P., 2013) ซึ่งชุมชนปกากะญอควรได้นำไปใช้สร้างระบบอาหารอย่างยั่งยืน

3. ผลการส่งเสริมอาชีพที่สนับสนุนการอนุรักษ์และส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่นต่อความมั่นคงและอธิปไตยทางอาหารของชุมชน

ผลการวิจัยแสดงให้เห็นว่าการส่งเสริมอาชีพแก่ชุมชนปกากะญออย่างมีส่วนร่วม ประกอบด้วย การปลูกหญ้าแฝกบนพื้นที่ ลาดชัน การเลี้ยงสัตว์ (ไก่ ปลา กบ) และการแปรรูปผลิตภัณฑ์จากพืชท้องถิ่น มีความเชื่อมโยง

อย่างสำคัญกับการอนุรักษ์ภูมิปัญญาท้องถิ่น การเสริมสร้างความมั่นคงและการสนับสนุนอาชีพไทย ทางอาหารที่สอดคล้องการวิจัยอื่นที่ผ่านมา (สุพจน์ เกษนคร และคณะ, 2566); (Roskrug, N. R., 2024) จึงสะท้อนให้เห็นถึงความสำเร็จในการบูรณาการระหว่างภูมิปัญญาท้องถิ่น ความมั่นคงทางอาหารและอาชีพไทยทางอาหาร สอดคล้องกับแนวคิดที่ว่าภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นรากฐานสำคัญของอาชีพไทยทางอาหาร และความมั่นคงทางอาหารเป็นพื้นฐานสำคัญของอาชีพไทยทางอาหาร (พลวัฒน์ ชุมสุข, 2565); (นพรัตน์ ไชยชนะ และวิระวัฒน์ อุดมทรัพย์, 2562)

การส่งเสริมอาชีพแก่ชุมชนครั้งนี้ตอบสนองต่อทุกมิติความมั่นคงทางอาหาร (Choukr-Allah, R. & Ragab, R., 2023) ผ่านกิจกรรมการเลี้ยงสัตว์ที่ใช้วัสดุและอาหารจากธรรมชาติในท้องถิ่น เช่น การเลี้ยงไก่ ปลา และกบ ซึ่งสุพจน์ เกษนคร และคณะเห็นว่านอกจากจะเป็นแหล่งโปรตีนที่สำคัญแล้วยังสามารถสร้างรายได้ให้กับชุมชน (สุพจน์ เกษนคร และคณะ, 2566) กิจกรรมดังกล่าวยังเสริมสร้างการมีส่วนร่วมในชุมชน เช่น การแบ่งปันอาหารและการจัดตั้งกลุ่มแลกเปลี่ยนองค์ความรู้ การส่งเสริมนี้สอดคล้องกับองค์ประกอบของอาชีพไทยทางอาหารในด้านสิทธิการควบคุมและผลิตอาหารในท้องถิ่น (Chappell, M. J. et al., 2013) ส่วนการปลูกหญ้าแฝกช่วยป้องกันการพังทลายของดินและเพิ่มความยั่งยืนของพื้นที่เพาะปลูก ซึ่งเป็นการจัดการที่สอดคล้องกับภูมิปัญญาท้องถิ่น และช่วยลดการพึ่งพาทรัพยากรภายนอก (วัชร ศรีเมืองมูล และคณะ, 2564)การแปรรูปผลิตภัณฑ์ เช่น น้ำพริกและชา เป็นตัวอย่างของการใช้ภูมิปัญญาเพื่อเพิ่มมูลค่าพืชสมุนไพรที่มีคุณค่าทางโภชนาการ (Rajah, A., 2008) พร้อมส่งเสริมสิทธิชุมชนในการจัดการทรัพยากรและการพึ่งพาตนเองอย่างยั่งยืน ซึ่งเป็นหัวใจสำคัญของอาชีพไทยทางอาหาร (พลวัฒน์ ชุมสุข, 2565)

การส่งเสริมอาชีพอย่างมีส่วนร่วมในชุมชนปากะเกะญอ เช่น การเลี้ยงสัตว์ การปลูกหญ้าแฝก และการแปรรูปผลิตภัณฑ์ มีบทบาทสำคัญในการอนุรักษ์ภูมิปัญญาท้องถิ่น เสริมสร้างความมั่นคงและอาชีพไทยทางอาหาร ทั้งในด้านสิทธิการควบคุมทรัพยากรและการผลิตอาหารในท้องถิ่น อย่างไรก็ตาม การส่งเสริมอาชีพดังกล่าวยังมีความข้อจำกัดในการพัฒนาช่องทางการตลาด ซึ่งอาจเป็นข้อจำกัดในการสร้างรายได้เพิ่มเติม แนวคิดของ Claey, P. แนะนำให้การส่งเสริมอาชีพดำเนินการควบคู่กับการสร้างความเข้มแข็งในการจัดการทรัพยากรท้องถิ่น และควรมีการติดตามประเมินผลระยะยาว เพื่อวิเคราะห์บทบาทของกิจกรรมเหล่านี้ต่อความมั่นคงและอาชีพไทยทางอาหารในระยะยาว (Claey, P., 2013)

สรุปและข้อเสนอแนะ

ความรู้จากการวิจัยแสดงให้เห็นว่าภูมิปัญญาท้องถิ่นทั้ง 7 ประการของชุมชนปากะเกะญอมีบทบาทสำคัญในการเสริมสร้างความยั่งยืนของระบบอาหารชุมชน เมื่อบูรณาการเข้ากับการส่งเสริมอาชีพ เช่น การปลูกหญ้าแฝก การเลี้ยงสัตว์ และการแปรรูปผลิตภัณฑ์ ซึ่งนอกจากช่วยอนุรักษ์ภูมิปัญญาแล้วยังเป็นการเสริมสร้างความมั่นคงและอาชีพไทยทางอาหารด้วย แต่การวิจัยพบว่า นโยบายและกฎหมายป่าไม้ที่เข้มงวดเป็นข้อจำกัดสำคัญต่อการเข้าถึงและใช้ประโยชน์จากทรัพยากรและภูมิปัญญาท้องถิ่น สะท้อนถึงความไม่เท่าเทียมในการกระจายทุนทางวัฒนธรรมตามแนวคิดของ Pierre Bourdieu ที่เป็นอุปสรรคต่อการพัฒนาที่ยั่งยืนของชุมชน ผู้วิจัยเสนอแนะให้หน่วยงานภาครัฐระดับกระทรวงที่ดูแลพื้นที่ที่ชุมชนปากะเกะญอตั้งอยู่ ปรับปรุงกฎหมายและระเบียบการใช้ประโยชน์จากป่าไม้ให้สอดคล้องกับวิถีชีวิตของชุมชนรวมถึงควรกำหนดยุทธศาสตร์การพัฒนาที่ยั่งยืนให้แก่ชุมชนในพื้นที่ด้วย ส่วนองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นควรสนับสนุนงบประมาณส่งเสริมอาชีพที่ต่อยอดจากภูมิปัญญาท้องถิ่นให้แก่ชุมชน ส่วนชุมชนควรจัดตั้งกลุ่มอนุรักษ์ ภูมิปัญญาท้องถิ่นและพัฒนาเครือข่ายแลกเปลี่ยนเรียนรู้ สำหรับการวิจัยในอนาคตควรศึกษาการประยุกต์ใช้เทคโนโลยีร่วมกับภูมิปัญญาท้องถิ่นและเปรียบเทียบการจัดการระหว่างชุมชนชาติพันธุ์ต่าง ๆ

กิตติกรรมประกาศ

บทความนี้เป็นส่วนหนึ่งของโครงการบริการวิชาการที่มีผลกระทบสูง “ส่งเสริมและพัฒนาชุมชนเพื่อการพึ่งพาตนเองบนฐานปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงบ้านแม่เกิบ ตำบลนาเกียน อำเภอมก๋อย จังหวัดเชียงใหม่” ขอขอบคุณศูนย์บริหารงานวิจัย มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ สำหรับงบประมาณสนับสนุน และทีมนักศึกษามหาวิทยาลัยเชียงใหม่ที่ช่วยกิจกรรมโครงการ

เอกสารอ้างอิง

- ณิชนน ภมร และพัชรี ต้นติวิภาวิน. (2563). การจัดการความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านวัฒนธรรมอาหารพื้นบ้านภาคเหนือตอนบนของไทย. วารสารรังสิตบัณฑิตศึกษาในกลุ่มธุรกิจและสังคมศาสตร์, 6(2), 28-31.
- นพรัตน์ ไชยชนะ และวีระวัฒน์ อุดมทรัพย์. (2562). วิถีชีวิตและความมั่นคงทางอาหารในมิติวัฒนธรรมของกลุ่มชาติพันธุ์กะเหรี่ยงโปว์บ้านไร่ป่า ตำบลห้วยเขย่ง อำเภอดงพญาไชย จังหวัดกาญจนบุรี. วารสารสถาบันวัฒนธรรมและศิลปะ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, 19(2), 9-19.
- พลวัฒน์ ชุมสุข. (2565). การสร้างความมั่นคงทางอาหารเพื่อการพัฒนาอย่างยั่งยืนของสังคมไทย: กรณีศึกษาจังหวัดพระนครศรีอยุธยา. ใน ดุษฎีนิพนธ์พุทธศาสตร์ดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาการพัฒนาสังคม. มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- ภาณุวัฒน์ รักติวงศ์. (2561). ภูมิปัญญาของคนไทยกับการพัฒนาการศึกษาสู่การสร้างนักรบนวัตกรรม. วารสารการบริหารและนวัตกรรมการศึกษา, 1(2), 91-113.
- วัชร ศรีเมืองมูล และคณะ. (2564). การใช้วัฒนธรรมกะเหรี่ยงในการต่อยอดกับนโยบายการจัดการทรัพยากรธรรมชาติของรัฐ. วารสารมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงใหม่, 3(1), 87-111.
- ศยามล เจริญรัตน์. (2557). ความมั่นคงทางอาหาร ป่าชุมชน กับการผลักดันเรื่องความเป็นธรรมเพื่อชุมชนท้องถิ่น. เรียกใช้เมื่อ 13 ตุลาคม 2567 จาก <https://cusri.chula.ac.th/backup/download/cluster5.pdf>
- สำนักงานกองทุนสนับสนุนการสร้างเสริมสุขภาพ. (2565). “หนองสนิมโมเดล” ชุมชนท้องถิ่นเข้มแข็ง - อาหารปลอดภัย ต้นแบบความมั่นคงทางอาหารระดับชุมชน ขับเคลื่อนสู่นโยบายสาธารณะที่ยั่งยืน. เรียกใช้เมื่อ 1 ธันวาคม 2567 จาก <https://www.thaihealth.or.th/317175-2/>
- สุพจน์ เกษนคร และคณะ. (2566). อธิปไตยทางอาหาร: การสร้างความเข้มแข็งของชุมชนจังหวัดอุบลราชธานี. ใน รายงานการวิจัย. มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตอุบลราชธานี.
- Chappell, M. J. et al. (2013). Food sovereignty: An alternative paradigm for poverty reduction and biodiversity conservation in Latin America. Retrieved June 23, 2024, from <https://doi.org/10.12688/f1000research.2-235.v1>
- Choukr-Allah, R. & Ragab, R. (2023). Biosaline Agriculture as a Climate Change Adaption for Food Security. Cham: Springer.
- Claeys, P. (2013). From Food Sovereignty to Peasants' Rights: an Overview of La Via Campesina's Rights- Based Claims over the Last 20 Years. Retrieved September 20 , 2024, from <http://hdl.handle.net/2078.1/137348>
- Denning, G. (2023). Universal Food Security: How to End Hunger While Protecting the Planet. New York: Columbia University Press.

- FAO, et al. (2021). The State of Food Security and Nutrition in the World 2021: Transforming food systems for food security, improved nutrition and affordable healthy diets for all. Rome, Italy: FAO.
- Griswold, W. (2012). Cultures and Societies in a Changing World. (4th ed.). California: Pine Forge Press.
- Gundogdu, A. S. (2023). Food Security, Affordable Housing, and Poverty: An Islamic Finance Perspective. Cham: Palgrave Macmillan.
- Nonaka, I. & Takeuchi, H. (1995). The Knowledge-creating Company: How Japanese Companies Create the Dynamics of Innovation. New York: Oxford University Press.
- Rajah, A. (2008). Remaining Karen: A study of cultural reproduction and the maintenance of identity. Canberra: ANU E Press.
- Roskrug, N. R. (2024). Maori kai sovereignty to achieve food security. Retrieved July 15, 2024, from <https://doi.org/10.1017/s0029665124000193>
- Wongvarn, M. & Amnuay-ngerntr, S. (2018). Karen Indigenous Knowledge of Sustainable Resource Management. *Prajñā Vihāra*, 19(2), 1-20.